

- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2008. A Tóth Árpád-i impresszionizmus. In: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA szerk., *A Nyugat stiláris sokszínűsége*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 159–66.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Alany, szubjektum. *Irodalomtörténet* 2011/2: 177–203.
- VERES ANDRÁS 2009. Kosztolányi *Nyugatja* és a *Nyugat* Kosztolányija. In: ANGYALOSI GERGELY – E. CSORBA CSILLA – KULCSÁR SZABÓ ERNŐ – TVERDOTA GYÖRGY szerk., *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 88–124.

Observations on style and usage in Kosztolányi's pencraft

This paper compares two versions of a short story written by Dezső Kosztolányi early on in his career from the point of view of style and usage. The earlier version was entitled 'Ilike at table' published in 1908 in the writer's first volume of short stories. Its protagonist is a four-year-old girl participating at her grandmother's "banquet". Three years later, the writer revised and extended the short story, and gave it a new title: 'Tea party'. The author investigates the development of Kosztolányi's art of writing in terms of the amendments and additions. In a further part of the analysis, the author points out that the principle of text organisation in this short story is the conflict between the diverse viewpoints of the small child and the adults around her. The increasing tension is finally resolved by the little girl's cathartic fit of weeping. (The motive of crying serves the function of culmination in other short stories by Kosztolányi, too.)

Keywords: motive, emblem, textology, narrator's viewpoint, principle of text organisation.

KEMÉNY GÁBOR

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Tikták. A SzT. *tikták* címszava a következő: „?’? 1736: GroffGyulai Generalisné eő Nsgának ... jutott Ezüst Portékák ... Egy Tiktákba valo gyertya tarto [Nsz; Ks 74/56]. 1788: Egy viseltes ostábla kotzka nélkül ... Kaputzinus Játék ... Egy Tikták, réz ezüstös két gyertya tartójával és minden készülével égyütt [Mv; Tsb 47].” (A forrásjelzések feloldása: Nagyszeben, a gr. Kornis család levéltára, illetőleg Marosvásárhely, a gr. Teleki család sáromberki levéltára.)

A SzT. 'kellék', 'tartozék' és 'készlet' jelentésű csoportokat is felvesz a *készület* (12.–14.) szócikkében. A gyertyatartó mellett koppantót, hamuverőt és más egyebet is szoktak volt tartani, a SzT.-ban az efféle alkalmatosságok neveire l. *hamuverő*, *koppantó* 'hamvavevő', *koppantótálca*; *koppantótartó*, *hamuverő* 'koppantó', *köpi* (3. gyertyaköpi – „a tartó köpijébe egy kis gyertya pilláncsolt”); *vas* („1732: Két ön magos Gyertya tartocska koppantoval vassal”; SzT.: *gyertyatartócska*. Jelenleg a SzT. a 13. kötettel, *Varral* végződik). Némelykor ezek a tárgyak is értékesek lehettek, amint a SzT. *hamvavevő* szócikkének adatközlései mutatják, pl. „1739: Egy szép hammavevő ezüst táblájú szép tokjával”, még vő. a SzT. *gyertyahamva-vevő* szócikkével is. Ha a *tikták* 'óra'-t jelente-

ne, tartozhatna hozzá órakulcs: „es mas Zöld fejű kerek *ora kolts* [’órafelhúzó’]”, SzT. *órakulcs*. Ám a SzT. *tikták* adatának aligha lehet köze a *tiktak*-hoz, a kétféle írásmód olvasatként is figyelembe veendő, hiszen közvetve már a MTsz. is jelzi a különbséget: „*tik-ták*: hitvány, haszontalan, hányt-vetett (holmi, ember) (Székelyföldi Tsz. [itt *tiktak* hiba; a közlő kéziratában *tikták* áll; Fejér József) [vö. *ták*].” A TESz. tartalmazza a *tiktak*-ot is. A szó első adatát 1838-ból adja, és egyebek mellett ezt írja: „Német *ticktack*, R. *tik tik*, *tic toc*, *tikketack* az óra ketyegését utánzó szó, R. ’óra ingája, óra’. Hangutánzó szó, más európai nyelvben is”.

Az MTsz.-be is fölvetett *tikták* az ÚMTsz.-ben is szócikket kapott: „*tik-ták* fn (Sz.szeg 62), *tik-táknál* (Szé.-föld 1397: 43): hasznavehetetlen, ócska holmi, limlom. *Az egész kocsi-szekér nem volt egyéb hint-hánt, vetett abajdak* [’ormótlan’, ’nagymeretű’] *tik-táknál* (népm; uo.)” A rövidítések föloldása: „Szamosszeg”; „Székelyföld: Erdély délkeleti része Romániában. – Keleti székelység, Székelység.” Az ÚMTsz. még a *tik-tákos* melléknévet is fölveszi: „(Gacsály 1964: 14): összetákolt, rossz. *Láttya az ember aszt a rosz tik-tákos palánkot* (uo.)” A gyűjtés helye: Gacsály – Szabolcs-Szatmár megyében van.

Az ÚMTsz. a *tikták* főnévnek ’hasznavehetetlen ócska holmi, limlom’ jelentést tulajdonít, a *tiktákos* melléknévnek pedig ’rossz, összetákolt’ jelentést e példamondattal szemléltetve: „*Láttya az ember aszt a rosz tik-tákos palánkot.*”

Föltehető: a nyelvjárásokból ismeretes *tik-ták* ikerszó alapja a *tákol* igére megy vissza, amelynek szócikke a TESz.-ben ezeket az adatokat közli: „*tákol* **1784** *ták ... főt, pót, (tákolni)*” sz. (SzD. 83, de I. *ták*; 1842: *tajkolt* sz. (Bodor L.: Pog. hitr. 16: NSz.) **J**: 1. 1784: ’foltoz, toldoz-foldoz; flicken’ (I. fent); 2. 1843: ’(össze)eszkábál; zusammenbasteln, zurechtkleistern’ # (Tsz.) || **ták** **1767**: „*Ták*: Appendix, der Anhang, Zusatz” (PPB.); 1861: *tajak* (MNyszet. 6: 351) 1863: *tajk* (Kriza: Vadr. 519). **J**: A) fn. 1767: ’toldás, pótlás; Zusatz | folt; Fleck (I. fent). B) mn. 1861: ’hitvány, haszontalan? Wertlos, nutzlos’ (I. fent).” A szócsalád eredetét a TESz. ismeretlennek mondja; I. még EWUng.

Az ÚMTsz. több szócikke kapcsolódik a *ták* főnévhez, amelynek adatai öt jelentéscsoportba vannak osztva: 1. „lábbelire, kül. bocskorra v. csizmára varrt v. szögezett folt, toldás”; a) „csizmába v. bocskorba helyezett, de oda nem varrt bőr v. posztódarab, talpbélés”; b) „<ruhán> folt”; 2. „bocskorszűj”; 3. „elhasznál, megviselt csizma”; 4. „bőrhulladék”; 5. „bőrkeményedés”. A melléknév *ták* jelentése lehet 1. „ügyetlen <ember>”; 2. „rendetlenül öltözködő, ruházatára gondot nem fordító <személy>”. A szócikk adatolása a *ták* főnév és melléknév előfordulásait zömükben a keletre eső nyelvjáróterületekről (tiszai, északkeleti, mezőségi stb.) jegyzi, a szócikk vége ezekre a szótárakra hivatkozik: SzegSz., SzamSz., CsángSz. Az ÚMTsz. jegyez összetételeket is: *bocskorták* (’a lyukas bocskor belsejében pótlékkal elhelyezett bőrfolt’; ’hitvány ember’); *ostorták* (’a karikás ostor szíjának a nyélhez kapcsolódó, felső, vastagabbik vége; ostorfej’).

A *tákol* (~ *tajkol* ~ *tájkol*) ige ’nagyjából, hevenyészve készít’ és ’<lábbelit> javít, foltoz’ jelentéssel szerepel az ÚMTsz.-ben, amelyben még szerepel a *tákolás* „fn 2. (Csík vm. 1228): rossz iparos által hevenyészve elkészített, összeeszkábált dolog, tákolmány”; utal még a szótár a következő szavakra: *tákoló* fn, *tákol* mn (’foltozott, javított, szegényes), *tajkorász*, *táklál*, *tákoz*, *tokol*.

A szótárak adatai alapján a *tákol* igével (és bizonyonnyal derivátumaival is) valaminek a hevenyészett, az átlagos minőséget el nem érő készítését nevezték meg. A silány cselekvés következtében gyenge, értéktelen, hevenyészett tárgy vagy dolog készült. A cse-

lekvés tulajdonsága azután hozzátapadhatott a cselekvés céljára, illetőleg eredményére. A különböző 'folt' jelentések igazolják ezt, minthogy a ruhaneműn, bocskoron alkalmanként hevenyészett javítást végzett tulajdonosa, sőt folt helyett szalmacsomóval egészítette ki a hiányt, vö. „Jukas a csizmám, nem gyözöm szalmával [...] Adjanak egy garast avagy egy petákot. Hogy títessenk reá egy nagy fene tákot” (ÚMTsz. *ták*). Maga a cselekvő is megnevezhetővé vált a képzőrészt (-ál) nélküli szóval: „Oh be ták vagy!” (i. h.).

KISS LAJOS szerint (Nyr. 102 [1978]: 231) a *ták* alapszó eredete az olasz, illetőleg a friauli (rétoromán) *tacco* '(cipő)sarok', *taccone* 'cipőfolt', a toszkánai 'dupla cipőtalpat rávarr', az északolasz 'foltoz <ruhát, cipőt>' stb. között keresendő, ezek átkerültek a szerb-horvátba és a szlovénba. „Megfelelő szavak a franciában, spanyolban és portugálban is vannak. Mindezek forrása [...] a germán **takko* 'hegyes végű dolog, csúcsos tárgy, cakk' (vö. német *Zacke* 'kiálló rész, csúcs, fok stb.') főnév lehetett. Elsődlegesen a cipésmesterségnek volt a kifejezése 'foltnak való bőrdarab' és '(cipő)sarok' jelentéssel. A szó terjedése északról dél felé a vándorcipészek működésének tudható be. [...] A magyar *ták* főnév és igei származéka minden bizonnyal északolasz cipészeknek köszönheti létét.”

Mindezek után a szófejtés módszerétől meglehetősen eltérve csupán lehetséges, de nyelvi adattal – egyelőre? – alá nem támasztható jelentésalakulás vázolható.

A *tikták* alakulat ikerszónak tartható, (az ikerszavakról és kialakulásukról l. pl. LŐRINCZI RÉKA in: TNYt. II/1: 856–7). Az ikerszavak létrejöttében nem ritka az *i* : *a*, az *i* : *á* magánhangzó-szembenállás, vö. *cikkcakk*, *dibdáb*, *hipp-hopp* (R. *hip-hop*), *tipp-topp* (l. TESz.), *gizgaz*, *limlom* (l. MMNyR. 1: 431–33) stb., vö. B. LŐRINCZY ÉVA: MNY. 56 [1960]: 63–7. A különféle 'folt' (alap)jelentésű *ták* szavak esetleg hangutánzó szóként is használhatók lehettek, ugyanis a foltozás leválásakor a *ták* – például egy bocskoron – leffegni, laffogni kezdett, és ilyenkor hangot adott: **tikták* (~ **tiktákol*). Az efféle jelentésű *tikták* 'értéktelen, hevenyészett tárgy vagy dolog' jelentésűvé válhatott, hiszen maga a tárgy, amelyen a hangot (is) adó folt(ozás) volt értéktelen vagy (a használat során) ilyené váló lehetett, például a gyertyát tartó kisebb bútordarab. Effélét említ a SzT. is, l. *gyertyatartó*: „I. mn 2. '?' Szk: ~ *asztalka*. 1805: Egy kitsiny Gyertya tarto asztalka szócikke közvetve [A. jára TA; BLt 9]” * ~ *szék*. 1736: a' Kapolnába ... Fekete Gyertya tarto Szék 4 ... Könyöklős oraculum 2 [Pinárd MT; CU XIII/1. 105.]” A *gyertyatartó* alkalmazhatóság használatára, értéktelenségére példa a SzT.-ből a *gyertyatartó* szócikkének ez része: „II. fn Szk: *bádog*~. [...] 1694: Az Asszony eő Nga Háza ... Hitvan badogh Giertjartarto Nro. 1 [O.csesztve AF: LLt Gyulafi László lelt.]” (A forrásjelzések feloldása: Alsóháza, Torda-Aranyos m., Béldi levéltár; – Pinárd, Maros-Torda m., Conscriptioes et Urbaria gyűjtemény; – Oláhcsesztve, Alsó-Fehér m., a Szárhegyi gr. Lázár levéltár.) Ha érdekesnek tartották a *hitvány bádog gyertyatartó*-t számontartani, és hasonlóképpen följegyzendők voltak a „GroffGyulai Generalisné eő Nsgának ... jutott Ezüst Portékák” és a „Tiktákba valo gyertya tarto” is. Hasonlóképpen a „Egy Tikták, réz ezüstös két gyertya tartójával”. Megjegyzendő: gyertya tartására több alkalmazhatóság szolgált: *deberke*, *forslág*, *iskátula*, *tolóka*, l. SzT. *gyertyatartó*. Ugyanitt említve van egy értéktelennek vélhető efféle dolog: „1795: A nagyob Gyertyatarto a Koppantoval edgy roszt Ladával a Budaianusoknak jutott.” – A SzT. *gyertyás* szócikkében szerepel 1788-ból egy értéktelen ('avadag') gyertyatartó láda, amely följegyzésre szintén érdemes volt: „Egy kised avatég Ferslóg”. (NB. Ugyanez az adat a *ferslag*, *fersing* szócikkében és az *avadag* szócikkében is 1728-ra van keltezve.)

A különböző foltokat többnyire cikkcakkos varrással (is) szokás rögzíteni azért, hogy az így létrejövő hosszabb részen a foltozott tárgy a későbbi igénybe vételt jobban elviselje. Ezért lehetséges, hogy a *cikkcakk* szó – amelynek első adatát a TESz. 1778-ból ismeri – vagy (valamelyik) alakváltozata kevered(het)ett a *ták*-kal: **cikkcakk(os) ták* → **cikkíták* → *tikták*; illetőleg: **sziksák(os) ták* → **szikták* → *tikták*. Egy kanyargós patak kapcsán olvasható adat a SZT.-ban: „1830: a sziksákosan (!) Kanyarodólag járo Patak Árka” (*cikkcakkosan*), ami a *cikkcakk(os)* használatának széles körű kontingenciájára vall. A különféle kapcsolatok pedig megengedik alkalomadtán éppenséggel a szekér vagy a gyertyatartó ’értéktelen, hevenyészett dolog’-ként való fölfogását.

A Székelyföldi Tsz.-ban „hitvány, haszontalan, hányt-vetett (holmi, ember)” jelentésleírás alapján a „Tiktákba valo gyertya tarto” és a „Tikták, réz ezüstös két gyertya tartójával és minden készülével együtt” szövegmetsetekben a *tikták* bizonyosan valamilyen **hitvány, hányt-vetett holmi*, azaz éppen olyan állapotú gyertyatartó alkalmazhatóság lehet, mint az a (kocsi) szekér, amely „nem volt egyéb hint-hánt, vetett abajdak tik-táknál”.

BÜKY LÁSZLÓ

Tényleg csudákozik a tyúk, a kakas, a gúnár meg a pulyka? Valóban *csudákoznak* a háziszárnyasok? Ha igen, miben nyilvánul meg feltűnő viselkedésük? Hol léteznek egyáltalán ilyen „csodaállatok”? És miért nem *csudákoznak* a nagyobb állatok, például a ló, a tehén, a kutya? Efféle kérdések jutnak eszünkbe, ha a címben említett *csudákozik* szó valóságvonatkozásait próbáljuk megérteni.

Köznyelvi szókincsünk szótáraiban (ÉrtSz., ÉKsz.², TESz.) a *csodálkozik* címszó alatt nincsenek olyan mellékjelentések, amelyek állatra vonatkoznak. A tájszótárak és a speciális nyelvatlaszok állathangutánzó szavai között találtam meg azokat a lexémákat, amelyek adalékul szolgálhatnak a fenti kérdések megválaszolásához.

Állathangutánzó igéink dunántúli nyelvatlaszaiban (ÁllSA. és HVMA.) sok példát találunk arra, hogy az állatok hangmegnyilvánulását tükröző szavak az adott nyelvjárásterület kutatópontjain – és feltehetően a vidék regionális köznyelvében – emberre is vonatkozhatnak. És fordítva: az ember hangjelenségeit utánzó szavaink között vannak olyanok, amelyek állathangutánzó szerepűek. Erre a kettősségre az lehet a magyarázat, hogy az ember a maga antropocentrikus szemléletével állatoknak is tulajdonít – jelentésátvitel révén – emberekre jellemző jelenségeket, hangzásformákat. A vasi atlaszból: az ürge *sír, füttyent*; a tücsök *muzsikál, énekül, hegedül*; a macska *sir, jajgat, orditt, dörmög, nyöszörög*; a ló *nevet, röhög, rihög*; a szamár *orditt*; a nyúl *sir, visitt*; a kismalac *sir, rij, réj, ré, rén*; a kotló *besziget, kijabál, krárog* stb. (HVMA. 13, 15, 20, 25, 37, 47–49, 59). A somogyi atlaszból: a ló *köhög, kehül, prüsszent, prüssköl, pisszeg, röhög*; a disznó *ré, rén ’sír’, sir, sikintoz, sikonyál, nyöszörög*; a lúd *dadog, dödög*; a réce *zihál, lehül* stb. (ÁllSA. 21–22, 81–83, 141, 155).

Természetesen arra is van példa az említett atlaszokban, hogy az állat hangját utánzó szóval az ember hangmegnyilvánulásaira, sok esetben furcsa viselkedésére is utalni lehet. A vasi atlaszból: a lúd *gágog*, az egér *cincog*, a macska *nyivákul, nyávog*, a kacsa *hápog, háppog*, a kutya *vakkant, vicsorog*. A somogyi atlaszból: a tyúk *kárál, káricál*, a kutya *tutul, kaffog* stb. Ezekben a példákban a nyelvjárási/köznyelvi megfeleltetést elvégezhetjük